

Момчило
Петровић

БИЛО НЕКАД У СРБИЈИ

■ Laguna ■

Copyright © 2025, Момчило Петровић
Copyright © овог издања 2025, ЛАГУНА

**БИЛО
НЕКАД У
СРБИЈИ**

Садржај

Да ли нас је историја нечему научила?	11
--	-----------

1. Политика као болест	13
Прво су једни владали чврстом руком, кршећи све законе и прописе, па су на власт дошли њихови политички противници и наплатили дугове	

2. Обешени и његов џелат	29
У првим деценијама прошлог века извршилац смртне казне на стратиште је долазио у фраку, с цилиндром и белим рукавицама, и с кожном ташном у којој држи конопац за вешање	

3. Пиштољи и слобода штампе	43
Ако би власник или уредник новина одбио да открије аутора спорног чланка, повређена страна изазивала је уредника на двобој	

4. Песме о томе како сам убио своју жену	59
Један од најнедаровитијих песника прошлог века уписао се у историју књижевности убиством своје жене из љубоморе	

- 5. Сакривена прељубница 69**
Самозвани чувари српског наслеђа имају проблем са Драгишом Васићем: како да му на главу ставе ловоров венац кад му је жена набила рокове
- 6. Љубав и смрт под окупацијом 79**
Друге године рата Немци су у Младеновцу стрељали педесет цивила. Био је то последњи у низу догађаја изазваних једном сентименталном везом
- 7. Изгубљена част бечког конзула 89**
Аустроугарска дипломатија уочи Првог светског рата сипала је дрвље и камење на Србију, оптужујући је пред светом за нечувено варварство – одузимање мушкости њеном изасланику
- 8. Шесторица мртвих у првом дану рата. 99**
У Првом светском рату је погинуло више од петнаест милиона људи. Прве жртве и на страни нападнутих и међу нападачима пале су у Београду
- 9. Револуционар, убица и светац. 111**
У првој половини прошлог века није било значајног политичког догађаја у којем Мустафа Голубић није учествовао, од Сарајевског атентата до ликвидације Троцког
- 10. Човек који је имао у шаци кнеза Павла и Тита . . 123**
Умро је у поодмаклим годинама, у свом кревету, како и доликује најуспешнијим шпијунима... и највеће тајне однео је у гроб

-
-
- 11. Он је први почео 139**
Жикица Јовановић Шпанац у првим деценијама после
револуције био је слављен, а онда је срушен у блато
- 12. Лепота отета од болести 149**
О лудилу Саве Шумановића у круговима званичне кри-
тике дуго се и упорно ћутало, иако је сам сликар у своје
време отворено говорио о свом лечењу
- 13. Срби одани Павелићу 161**
Уочи Другог светског рата неки су се високи официри
српског порекла ставили у службу НДХ, и у њој заузели
врло истакнуте положаје
- 14. Живот, љубав и смрт Титовог генерала 177**
На конгресу Комунистичке партије Југославије побу-
нио се због одустајања од партизанског морала, па су
га са говорнице одвели као лудака
- 15. Ловци на маглу 191**
Судбина Слободана Милошевића могла је да буде са-
свим другачија да је уочи 5. октобра генерал Небојша
Павковић пронашао баснословно закопано благо
- 16. Кнез и Ђинђић, сличност у животу и у смрти . . 201**
Атентатори на кнеза Михаила нису крили своје намере,
многи су у Београду знали шта спремају и какву ће они
корист од тога имати. Век и по касније било је исто
- 17. Црни су им коњи, црне потковице 211**
Једногодишњи Љубомир убођен је камом осам пута,
а његову заклану мајку, двадесетогодишњу Милојку,
четници су наместили да клечи поред колевке

18. Тајна сефа који нико није откључавао 225

Колекција уметничких слика милионске вредности
стигла је чудним путевима у Београд. Још чуднија је
веза између ње и Хашког трибунала

19. Деца против очева 247

„Уосталом, шта хоћете? Ми смо ову власт крвљу стекли,
и без крви је не дамо!“, рекао је побуњеним студентима
председник српских комуниста Петар Стамболић

О ауџору. 269

Да ли нас је историја нечему научила

Историја је учитељица живота.*

Држимо ову истину за очигледну, иако ћемо се тешко сетити коју смо лекцију од историје научили и како смо то знање применили у своју корист.

Пред читаоцима је деветнаест прича о несрећама и драматичним догађајима чији су корени у прошлим временима. Никакву поуку из њих нисмо извукли. Зашто нас историја није натерала да их утувимо у главу? Да их макар напамет научимо, с надом да ћемо их једном разумети?

Или је историја незаинтересована и неспособна учитељица, или смо ми веома лоши ђаци.

А можда је објашњење у судбини.

Маркс, Карл Маркс, тврдио је да се историја први пут јавља као трагедија, а понавља као фарса.** Неке његове идеје су на овим просторима биле прихваћене, и трајале су, али ова се никако није примила. У Србији се историја, обично, и први пут појављује и понавља као трагедија.

Биће ипак да није до историје него до нас.

Аутор

* „Историја је сведок времена, светлост истине, живот памћења, учитељица живота и весница старине.“ Марко Тулије Цицерон

** „Хегел је негде приметио да се сви велики светскоисторијски догађаји и личности појављују двапут. Заборавио је да дода: први пут као трагедија, други пут као фарса.“ Карл Маркс

1.

ПОЛИТИКА КАО БОЛЕСТ

Прво су једни владали чврстом руком, кршећи све законе и прописе, па су на власт дошли њихови политички противници и наплатили дугове

Наставник Албер Мале дошао је на позив намесништва 1892. из Француске у Београд да младом краљу Александру Обреновићу предаје историју дипломатије. Током двогодишњег боравка на двору уредно је водио дневник и с подједнаком прилежношћу извештавао своју владу о приликама на двору и политичким интригама у престоници. Депеше су остале тајне, а дневник је, по одласку из Србије, штампао. Ту, поред осталог, пише: „Поставите Србину питање: ’Шта си?’ Неће никада рећи: ’Ја сам Србин из тог и тог краја’, него: ’Ја сам либерал, радикал или напредњак.’“

Политика је у Србији болест ендемска.

На почетку, биле су три партије. Све су основане 1881. године, али се првом сматра Народна радикална странка. За датум њеног настанка узима се 8. јануар 1881, када је у листу *Самоуправа* објављен страначки програм. Циљ јој је, каже се, оваква држава: „Унутра

народно благостање и слобода, споља ослобођење и уједињење осталих делова Српства.“ Странке ће се кроз историју мењати, али ће многе истом циљу тежити. И данас.

У Програму се захтева уставна реформа која ће омогућити народни суверенитет кроз владавину парламента и опште право гласа, децентрализацију власти, независно судство и праведно опорезивање. Тражи се и бесплатно и опште основно школовање, потпуна слобода штампе, слобода удруживања и јавног иступања, и јемство за личну и имовинску сигурност. Први човек радикала био је Никола Пашић.

Другу по реду, Српску напредну странку изнедрила је конзервативна струја у политичком животу Србије. На њеном челу прво је био Милан Пироћанац, а затим Милутин Гарашанин.* На власт је дошла уз велику подршку Милана Обреновића, и спроводила је либералне реформе, уверена да је то једини пут стварног осамостаљења и напретка Србије. Донела је прве и напредне законе о просвети, судовима, политичким странкама, Народној банци и стајаћој војсци. У прво време били су у савезништву са радикалима, али су брзо ушли у сукоб и око власти и око политичких начела. У великој, готово неприродној љубави, били су са Аустроугарском.

Либерална странка вуче порекло од опозиције уставобранитељима и кнезу Александру Карађорђевићу. Либерали су били русофили и обреновићевци, тесно

* Милутин Гарашанин (1843–1898), син Илије Гарашанина, творца *Начертанија* и државника, био је председник Владе, председник Народне скупштине, министар и амбасадор.

повезани и са Православном црквом у Србији а посебно са митрополитом Михаилом, првим човеком Цркве тада, који је и сам био либерал. Водио их је Јован Ристић, и заузимали су политички простор између радикала и напредњака.

Из Тимочке дуне 1883. године радикали су изашли разбијени и обезглављени – Никола Пашић побегао је у Бугарску, а остали прваци су похапшени. Напредњаци су на изборима у јануару 1884. добили власт на тацни. Са њима ће Милан Обреновић ући у рат против Бугарске, рат који ће бити завршен срамно брзим поразом. Милан ће бежати први, испред војске. Деморалисан, српски владар одлучио је да абдицира, али га је Милутин Гарашанин одговорио од тога. Рекао му је да ће га убити ако сиђе са престола.

Други избори одржани су у пролеће 1886, одмах после проглашења примирја. Гарашанин шаље распис по општинама да ће „сваки изборни неуспех сматрати као неискреност и неспособност полицијских органа“, а један страни дипломата бележи да су „избори одржани под таквом полицијском стегом да ни један једини посланик није изабран законито“!

Напредњаци, дакле, побеђују, али су у новој скупштини имали само један глас више! Опуштања није могло да буде...

Гарашанинов рецепт за владање са тесном већином био је једноставан – треба посланике опозиционе либерално-радикалне коалиције спречити да дођу на Скупштину. По тадашњем закону, имунитет посланика почињао је пет дана пред почетак заседања

парламента, али полицији то није сметало да их, под различитим изговорима, хапси где их и када их нађе на путу до Ниша, где је заседање Скупштине требало да се одржи. Полиција је чак саму себе „поставила“ за верификациону комисију – делила је и одузимала пуномоћја по свом избору.

Оновремени хроничар бележи: „Једног посланика су, као лопова, сачекали на Железничкој станици, и под жандармеријском пратњом отерали у апс и одузели му пуномоћје.

На дан почетка рада овог сазива Скупштине, 6. маја 1886. године, док су посланици стајали окупљени пред зградом, дошла је група жандарма, и четворицу одвела са собом.

Бити посланик, било је опасно занимање!“

Користећи притисак власти као изговор, ловови и пљачкаши по Србији одмећу се у хајдуке, тврдећи да беже „од напредњачког зулума“. А власт, опет, под видом борбе против хајдучије, нападала је радикале и расељавала читава села.

У Србији се у то време, претећи, често цитирала пословица „Ноћ има своју моћ“. Несигурност је била општа...

Милутин Гарашанин и напредњаци, који су владали гвозденом руком, пали су у лето 1887. године са власти – из љубавних разлога!

Краљ Милан и краљица Наталија, који су годинама пре тога престали да се воле, почели су скандалозну бракоразводну парницу. Гарашанин се нашао у процепу између завађених супружника и крунисаних глава

– и пропао. Милан је састављање либералско-радикалске владе поверио Јовану Ристићу уз једини услов да у кабинет не узима људе који „долазе с робије“, односно оне радикале који су били осуђени због Тимочке буне.

„Био је то велики тријумф опозиције! И радикали и либерали, после толиких прогона, робија и опозиционих мука, најзад су осетили да је власт – сласт!“ , бележи један савременик. А Слободан Јовановић, историчар, правник и државник, и поуздан приповедач, оцењује: „Никад, ни о једном народном празнику, није се играло као поводом ове партијске победе!“

Делегације из унутрашњости похрлиле су у Београд на честитање, па министри, пише Јовановић, нису стизали да се баве својим ресорима, све од примања депутација. Веселе је било узело толиког маха да је влада саопштењем забранила да депутације долазе у Београд на честитање... Али то није било све!

На страначким весељима победника нештедице се пило. Пијанима, није им било доста да новим министрима вичу „живео“, славље им је било потпуно тек кад би неког напредњака пропустили кроз шаке, или између мотки. Радикалски лист *Ogjek* назвао је то „великим народним одисајем“.

Прве ноћи по проглашењу нове владе, еуфорична маса дошла је пред Гарашанинову кућу у Кнез Михаиловој 27, да виче и бучи. Затим су полетеле и каменице, а једна је разбила прозор... Милутин Гарашанин, син Илије, творца *Начертанија* и председника владе у два мандата, био је охол човек. У сваком његовом гесту пред народом, у ставу, погледу преко рамена... огледао се коленовић који се гомиле више гади него

што се на њу љути. Омаловажавање радикала, сматрао је Милутин Гарашанин, ствар је доброг укуса.

Кад су му разбили прозор, изашао је на балкон са пиштољем у руци и припуцао изнад масе. Више од његове дрскости масу је погодило то што јој је јасно ставио до знања колико је презире: док је пуцао, држао је цигарету међу зубима!

У унутрашњости се, међутим, све одигравало са много мање стила. Превише се гнева било накупило у народу под напредњачком владавином да би напредњаци могли да избегну освету за све муке проживљене под Гарашаниновом владом. У алексиначком округу оне који су „јахали народ“ узјаживали су или презали у кола, па су их, бичујући их као коње, терали да касају око села.

Злостављања, пљачке, убиства... тако је бивша опозиција враћала дуг бившој власти. У „народном одисају“ убијено је чак 140 напредњака. Напредњачки лист *Вигело* објавио је проверен, поименичан списак жртава, који нове власти нису могле да оспоре. Забележено је педесетак случајева рушења кућа симпатизерима Напредне странке, и 70 паљевина имања. По селима су многи бивши кметови завршили у јарку, премлаћени кочевима, а причало се и да је један напредњак био набијен на ражањ.

Тако је то, тај „одисај“, трајао две године... Напредњаци су били у потпуној дефанзиви.

У таквој атмосфери – испоставиће се: у зло доба! – напредњачки вођа Милутин Гарашанин заказао је 1889. године за 14. мај у Београду Главни збор своје

странке. То је требало да буде њихов одговор онима који су тврдили да напредњака више нема у земљи, и да су им радикали „семе затрли“.

Догађајима који су уследили бавили су се сви престонички листови, а врло брзо појавиле су се „испод руке“ и непотписане и нецензурисане брошуре. Описи који следе заснивају се на тим публикацијама и књизи Слободана Јовановића *Влада Александра Обреновића*.

Београд се, бележе ти хроничари, већ 13. маја „пунио народом“. Највише је било света у сељачком руху. Поподневни воз из Ниша стигао је препун. Маса је надирала уз Балканску улицу. На Теразијама, један сељак-напредњак неће да плати возњу фијакеристи. Подругљиво и гласно, да га сви чују, каже: „Сад је радикална влада, сад се по меанама пије и једе цабе, и вози се цабе, и што год хоћеш...“ На другој страни, њихови противници, показујући на смењене напредњачке капетане и председнике општина у групи, вичу: „Није ово народ, ово су са власти свргнути јаничари!“ Неко од њих му узврати псовком... Пристигли напредњаци поверавали су једни другима да их је народ успут плувао, гађао камењем, јурио и клео.

Главни збор Напредњачке странке почео је 14. маја у девет ујутру у башти *Велике џиваре*, здању на углу данашњих Балканске и Гепратове улице. Присуствовало му је око 2.000 позваних гостију, и само су они пуштени унутра. Публика, махом млади људи, збивања је посматрала преко плота, и како је збор одмицао, та је маса расла. Из њиховог правца су, кад је збор већ био завршен, као по команди полетеле

каменице. Неколико напредњака тада је повређено, али је дежурни полицајац, са неколико учесника збора, растерао изгреднике... Потом су се учесници овог скупа разишли, а у *Великој пивари* остао је Гарашанин са стотинак људи на ручку.

Тек што су сели за постављене столове у башти, камење је поново почело да пљушти, без људске вике и граје, као природна непогода, како је забележио један надахнути очевидац. А убрзо затим, „навали гуланферија као мрави“. Већину у групи која је насрнула на истакнуте напредњаке за столовима застртим белим столњацима чинио је полусвет, мусава дечурлија и одрпанци које је полиција понекад скупљала да чисте градске улице и плеве коров између камених коцки.

Гарашанин и остали спас су потражили у згради *Пиваре*, а њихови прогониоци, уместо да наставе за њима, засели су за столове и појели напредњачки ручак! Тек кад су се најели, навалили су на зграду моткама и каменицама!

Тада су пред кафану стигли и управитељ вароши са пандурима, а мало доцније и сам министар унутрашњих дела Коста Таушановић.

Радикалски првак Таушановић био је син доста имућног алексиначког дуванџије. После свршене ниже гимназије у Београду, отишао је у Чешку, где је учио агрономију и ветерину, и по повратку у Србију био постављен за марвено-лекарског помоћника... У међустраничкој трговини радикала са либералима, са мање од 30 година постао је посланик. У приземној згради која се налазила на ћошку *Инекса* прекопута

споменика Кнезу Михаилу, држао је дуванџиницу *Код бедуина*, која је врло брзо постала зборно место радикала. Није се одликовао ни као политички писац ни као беседник. Пера Тодоровић, радикалски отпадник, говорио је о министру Таушановићу: „Пашић не зна граматику, Таушановић интерпункцију... Пре кад ми одмери на теразијама за грош дувана, па згодно тресне теразијом, с два прста дохвати вишак, брзо изручи дуван и брзо завије вишек, па ми га онда са два прста пружи и поклони се и учтиво вели 'благодарим, хвала' а другом руком згрнуо грош у чекмеце – не, не, тада је био много учтивији него сада!“ Пера Тодоровић умео је да уједе.

Министар Коста Таушановић није успео да смири узаврелу масу, и једва му је пошло за руком да напредњаке убеди да изађу из кафане. Они су, са Гарашанином и осталим страначким првацима на челу, преко Финансијског парка и данашњом Улицом кнеза Милоша кренули ка Теразијама...

Праћени букањем гомиле, под каменицама које су на њих падале „као да их неко посипа житом“, напредњаци су се кретали корак по корак, глава погнутих и увучених у рамена.

Жандармерија која их је пратила није се много трудила да их одбрани... Један део нападача пожurio је попречним улицама и ову тужну колону са чела пререо на Теразијама. Напредњаци су се бранили како су умели и знали, потезали су бодеже и пиштоље, а кад је један младић међу нападачима погођен, маса је повикала: „Уби га Гарашанин!“ Вођу напредњака од линча су својим телима спасли партијски другови, увукавши

га у Министарство унутрашњих дела, испред којег се ово и дешавало. Гарашанин је ту ноћ провео у гостионици, а сутрадан се са породицом склонио у касарну.

Један хроничар оставио нам је овакав опис: „По вароши пукао страх и пронео се глас да радикали све редом убијају напредњаке. Они који су били из престонице, успели су, разбијених глава и издубетани каменицама, да се дочепају својих кућа, закључају врата и капке навуку на прозоре; да ту деле своју судбину, са судбином уплашене фамилије у којој лелечу жене и цвиле деца...”

Београдска гостионица *Касина* била је највеће склониште напредњака из унутрашњости. И ако одбацимо новинарска претеривања из овог описа, остаје чињеница да је тог дана у Београду био хаос: „У једном тренутку руља је провалила врата *Касине*, полупала сав намештај – столице, столове, флаше, бурад – само су на зиду остале слике сада већ бившег краља Милана* и краљице Наталије... Руља је у кафани јела и пила, а затим јуришала на спрат. Један наивни попа је одозго гледао ову хришћанску бруку, почео је да силази са спрата и грди разјарену масу. Онда један ципов довати попа, скочи му за врат, ухвати за браду и почне на сиромашу јахати. Чита му падне са главе коју по Теразијама у маси почеше шутирати и газити. Пронео се глас међу масом да овај што је јахао попа има манију – душевно болестан – да јаше попове. Он је једном јахао попа Николу Крупежића од Дорђола до Позоришта...”

* Краљ Милан Обреновић абдицирао је 22. фебруара те 1889. године.

Полиџија ово није успела да спречи. Министар Таушановић, којег је иначе био глас да уме са масом, неубедљиво је покушао својим беседама да смири гомили. Они су му одговарали са „Живео!“, а *Касина* је „отишла у парампарче“.

После напада на *Касину*, руља је кренула на Гарашанинову кућу, а затим и на напредњачку штампарију. Гарашанинову кућу одбранили су његови пријатељи одвраћајући масу. А пред штампаријом је био кордон жандарма, па се све завршило мањом штетом.

У девет увече 14. маја 1889. мир је завладао у београдској чаршији.

Гарашанин је пред оптужбом за убиство у оној пуцњави побегао из земље на годину дана, знајући како је сам устројио судове.

По службеним подацима, повређено је двадесет жандарма, једанаест напредњака и четири изгредника, од којих је један умро. Жандарми и напредњаци повређени су каменицама, а изгредници мецима и бодежима напредњака, јер жандарми нису користили оружје. Напредњачки лист *Vigelo*, међутим, каже да је било повређено тридесет чланова странке, али да неки нису хтели да подносе пријаве полиџији. Слободан Јовановић закључује да је „у сваком случају, према броју повређених жандарма и напредњака, број повређених изгредника несразмерно мали“.

За њега нема сумње да је полиџија била „лабава и неспретна“, а велики део одговорности приписује и самом министру Таушановићу.

Напредњачка штампа тврдила је – по свему судећи истинито – да је мајске нереди припремила полиџија, која је нахушкала хулигане.

У службеном саопштењу радикалске власти стајало је, међутим, да су мајски нереди спонтани покрет масе, коју су „изазвали напредњаци својом непопуларношћу“...

Само две године касније, пашће и прва демонстрантска глава.

На престолу је малолетни краљ Александар Обреновић, а Владу води Никола Пашић. Желећи да онемогуће утицај Беча на српску политику, Пашић и руски двор дају велику суму новца презадуженом краљевом оцу Милану да напусти Србију. Милан, међутим, тражи да се из Србије удаљи и краљица Наталија, од које се развео, да не би „утицала на малолетног краља“, па Влада 6. маја 1891. доноси одлуку о њеном протеривању.

Рано по подне, жандарми су је силом извели из стана код данашње „Београђанке“, угурали у затворену кочију, која је под пратњом жандармерије на коњима кренула ка савском пристаништу. Народ је, засипајући коњанике повађеном калдрмом, нагрнуо за њима, а жандарми су безуспешно покушавали да се одбране машући, као тољагама, тешким и широким ножевима које су носили као оружје. Код Саборне цркве светина им је отела краљицу, испрегла коње и одвукла фијакер до њеног стана.

Тада је власт на улице извела војнике. Народ је, опијен пређашњим успехом, на раскрсници код *Лондона* и на њих почео да баца камење, али су ови запузали. Од плотуна су погинула два шегрта и један старији грађанин. Маса се разбежала, а војска је запосела цео крај око краљичине куће. Око четири сата ујутру

наредног дана, не желећи да се и даље пролива крв због ње, Наталија је возом отпутовала у Земун.

Наређење војсци да пуца у народ – прво такве врсте у историји модерне Србије – издао је, потпуно неовлаштено, лично Пашић, али због тога никада није одговарао.

У сукобима полиције и демонстраната против Слободана Милошевића 9. марта 1991. животе су изгубили учесник протеста осамнаестогодишњи Бранимир Милиновић и полицајац Недељко Косовић, стар педесет четири године. То су биле прве жртве немира у Србији од обнове вишестраначја.